

mbt9710@gmail.com

המו"ל שלום צדוק
רחוב אריאלי 16/5
ביתר עילית

055-6783-221
055-9988-346

העלון יוצא לאור בסיוע
משפחת המנוח
הרה"ג יוסף צדוק זצ"ל

אין לקרא העלון
בשעת התפילה
וקריאת התורה

חודש סיון
תשע"ט
עלון מס' 30

מסילות בני תימן

על שם רבינו יחיא צאלח (מהרי"ץ) וצוק"ל, גאון רבני תימן (ה'תע"ה-ה'תקס"ו)
לזכרו של הרה"ג רבי יוסף צדוק זצ"ל | חנוכה תרצ"ו - ה' כסליו ה'תשע"ז

איסור חדש בתימן

והשיב מהרי"ץ בפעולת צדיק (חלק ב' סימן פ"ז), שבדברים שהאיסור בגופן אין מברכים עליהם, ולכן החדש אסור לברך עליו, ולדעת הט"ז והב"ח (יו"ד סימן רצ"ג) אינו נוהג בחו"ל, ממילא שפיר דמי לברך עליו. ואף דרוב מניין מהפוסקים סבירא להו דאסור, הוי ספק ספיקא, ספק חדש ספק ישן, ואם תמצא לומר חדש דלמא הלכתא כביתר דשרו ליה. וכיון שהותר משום ספק ספיקא לאכלו חייב לברך עליו. אך אם ברור לו שהוא חדש ודאי, כגון שלקחו הוא עצמו מהגורן עצמו, אסור לברך עליו. ואם נתערבו חיטים חדש בקטניות, העלה בחלק ג' (סימן ר"ד) דבטלים ברוב, או בשישים לדעת האומרים דהאידנא נהגו לשער הכל בשישים, וסיים מעתה פת קטנית של בעלי בתים שאינם נוהרים, וגם מעשה מרחשת שלהם שקורין לחוח שרי אפילו חמצו בשאור שהוא ודאי חדש מותר. וראיה מדברי הרמב"ם (בפרק ט"ו מאכלות אסורות הלכה י"ב) שכתב, יראה לי שאפילו דבר שיש לו מתירין, אם נתערב בשאינו מינו ולא נתן בו טעם מותר, ע"כ.

בתקופת מהרי"ץ התעוררה מחלוקת הלכתית, בברכת פת מתבואת איסור חדש בין חכמי ורבני הדור. על מחלוקת זו וסיבותיה ניתן ללמוד מדברי הרשי"ה, שכתב שהמתירים ראו כי הבצורת והדוחק היה מנת חלקם בתימן, כך שרובם ככולם אינם יכולים להיזהר מאיסור חדש, אף שהיו מדקדקים במצוה קלה כבחמורה, מכל מקום שעת דוחק היתה, ולכן סמכו על המקילין וכו'. ושמעתי מא"א מו"ר ז"ל [רבינו יחיא יצחק הלוי זצ"ל] שבילדותו ראה עוד הנהגים איסור, שבזמן שהיו מתאספים לאכול במסבות של חתונה וכדומה היו מייחדים שלחן מיוחד לנוהגים איסור בחדש, וקורין לו (מיד אלמישינין) שלחן המישינים, כדי שלא יכשלו באיסור חדש. ובזמן האחרון מרוב דוחק כמעט כולם סומכים על המקילין. ואף כי האוסרין שפכו זעמם על המקילין כמובא בספר רביד הזהב (סימן ל'), עם כל זאת מחמת הדוחק המנהג משתלשל ובא לקנות מן השוק, אף כי חדש הוא, ע"כ.

הולדות רבני תימן

תפילת תינוקות של בית רבן על עצירת גשמים בבית הכנסת בית צאלח - בראשות הראב"ד רבינו יחיא יצחק הלוי זצ"ל

תחילה קראו פרקי תהילים, ולאחר מכן הראב"ד רבי יחיא יצחק הלוי זצ"ל פתח בדרשה לעורר הציבור בזה"ל, אחינו בית ישראל, קהל קדוש, השם ישמרכם ויחייכם. לא נאמר באנשי נינוה וירא אלקים את שקם ואת תעניתם, אלא וירא האלהים את מעשיהם כי שבו מדרכם הרעה, ובקבלה הוא אומר וקרעו לבבכם ואל בגדיכם. לפתע נשתנק קולו מבכי, ולא היה יכול להמשיך התפילה. לפיכך הזמין את רבי סעדיה עוזריי זצ"ל, אשר עמד ודרש דברי כיבושין. ויען ויאמר, רבותי, אתם יודעים מה אמרו רבותינו זכרונם לברכה על הפסוק אם בחוקותי תלכו ואת מצותי תשמרו ועשיתם אותם, וכתוב בתריה ונתתי גשמיכם בעתם ונתנה הארץ יבולה ועץ השדה יתן פרי. כל אחד ואחד מכם, רבותי, יפשפש כמעשיו ויטיב דרכו וישוב אל ה' כי ירבה לסלוח, ויתברך ירחם על עמו ונחלתו לא יעזבו ולא יטשנו. אב הרחמים יזכור לנו זכות אבותינו הקדושים אברהם יצחק ויעקב, ומשה אהרן ופנחס דוד ושלמה, אשר התהלכו לפניו באמת ובלבב שלם. אחרי כן התחיל לומר, ה' עשה למען שמך וחוסה על ישראל עמך וכו'. פעמים רבות התקיימו תפילות על עצירת גשמים, ואכן, לאחר תפילות אלו נענו והשמים הורידו גשמים (מצנעא לציון).

במדרש, מי שאין לו אב ימות מי שיש לו אב יחיה. פירוש, אם יורד גשם בחודש אב, יש חיים לבני אדם, שנאמר ונתתי גשמיכם בעתם ונתנה הארץ יבולה, חיטה ושעורה וגפן ותאנה ורימון. קומו ילדים וזעקו אל אבינו שבשמים, יא אללא רחמנא (השם ב"ה רחם נא עלינו). חזרו על זה עשר פעמים, והמלמדים תקעו בשבעה שופרות כנגד שבעה רקיעים. לאחר מנחת ערב התקדדו שמים בעבים ובו בלילה ירדו גשמים, שנמשכו למשך שבוע ימים. הסוחרים המוסלמים הוציאו מן המחסנים את התבואה הישנה למכירה בשוק, וגם זרעו השדות מחדש. פעם נוספת, בשנת ה'תרפ"ג, הזדקקו לתפילה על עצירת גשמים. התאספו יהודי הקהילה בשני בתי כנסת, בית צאלח ובית אלאוסטא, שהתמלאו עד אפס מקום. בבית הכנסת אלאוסטא עמדו בתפלה רבי סעדיה עוזריי וסגנו רבי חיים אלקארה, ובבית הכנסת בית צאלח עמדו בתפלה רבי אברהם בדיחי וסגנו רבי שלום צאלח. עברו שלושה וארבעה ימים, ולא נענו בגשמים. שוב ניתנה קריאה מטעם בית הדין להתאסף למגרש בית כנסת בית אלגרשי, המכיל את כל הקהילה הקדושה. המגרש הזה היה בדרך כלל מגודר ונעול, ומיועד רק לצורך תפילות אלו.

עצירת גשמים היתה מצויה בערי תימן, כפי שניכר כמעשים רבים המסופרים על כך. כאשר אירע כן בעיר צנעא, היו יהודי העיר מתכנסים בבתי הכנסת הגדולים, לתפילה להורדת גשמים. והיה אם לא נענו יצאו לבית החיים, להזכיר זכות ישני עפר, כדי לרחם על החיים. ואכן, תפילותיהם נענו וירדו גשמי ברכה, ונתקדש שמו יתברך בעיני הגויים. מהרי"ץ הזכיר בסידורו עץ חיים (דף מ"ו ע"א) מקומות שהם צריכים לגשמים בימות החמה, כגון איי הים הרחוקים, וכגון ארץ תימן בכללה, שוב אין יכולים לשאול בברכת השנים, אלא בשומע תפלה (כן כתב הרמב"ם פרק ב' מהלכות תפלה הלכה י"ז) וזמן השאלה בשומע תפלה במקומינו זה ארץ התימן, מתחילת ערבית של יום ראשון דחול המועד דפסח, עד תפלת מנחה של ערב יום טוב ראשון דסוכות, ע"כ.

בשנת ה'תר"פ בערך היתה עצירת גשמים. הראב"ד רבי יחיא יצחק הלוי זצ"ל פנה בקריאה לכל מלמדי תינוקות של בית רבן, להתאסף בבית הכנסת צאלח. נתאספו כחמישה עשר מלמדי תינוקות, יחד עם מאות תלמידיהם. תחילה קראו מזמורי תהילים, ולאחר מכן הפסיק ואמר. אתם יודעים שאנחנו נמצאים בחצי חודש מנחם אב, ואמרו חכמים

עיונים בתורת מהרי"ץ

מים אחרונים וברכת האורח בברכת המזון

שברך כל הגדול מזמן ומברך לאחרים. ועוד שם (דף מ"ז ע"א) תלמידי דרב הוו יתבי בסעודתא, על רב אחא, אמרי אתא גברא רבא דמברך לו. ועוד (בדף מ"ח ע"א) מובא בינאי מלכא ומלכתא (ממלכי בית חשמונאי וכהן גדול) כריכו ריפתא בהדי הדדי ומדקטל להו לרבנן לא הוי ליה איניש לברוכי להו. ושם (דף מ"ט ע"א) רב חיסדא איקלע לבי ריש גלותא, ובידך להם ברכת המזון.

וכתב מהרי"ץ בעץ חיים (דף קס"ז ע"ב), נכון שכל אחד יאמר עם המברך מלה במלה בלחש, ואפילו החתימות. ובט"ז (סימן קפ"ג) כתב, שערוייה ואת בנינו בעונותינו, שאין המסובין מטים אוון לשמוע הברכה ובפרט בסעודות גדולות, ומשיחין בדברים אחרים, ועוברים על עשה דאורייתא וכו' על כן חיוב גמור לומר בלחש הברכות עם המברך, ע"כ. ועונים אמן בסיום כל ברכה, וכן אחר כל אמירת הרחמן. וכן העלה בשלחן ערוך המקוצר (סימן ל"ב סעיף ט') דאיתא במדרש, כששומע אחד מתפלל דבר, או מברך לישראל, אפילו בלא הזכרת ה', חייב לענות אמן.

ולענין הנשים, בשתילי זיתים (סימן קצ"ג ס"ק ב') הביא את דברי המגן אברהם שטוב שיברכו לעצמן. מיהו המנהג כרש"י שבכל מה שחייבות סומכות על מה ששומעות מפי אחרים, ואף על פי שאין מבינות כל עיקר (דרכי משה), ע"כ.

וכן בסערת תימן (עמוד ק"ח) כתב, כל הנשים ואפילו נשי תלמידי חכמים אינן מברכות ברכת המזון ולא מתפללות, ואין יודעות מנוסח התפלה וברכת המזון אפילו תיבה אחת. כי אם בכל בוקר, כל אחת נותנת שבח לה' ומבקשת רחמים בלשון ערב על מה שהיא צריכה כפי צחות לשונה וכו', ע"כ.

ברכת האורח

מקור ברכה זו מהגמרא ברכות (דף מ"ז ע"א), אמר רבי יוחנן משום רבי שמעון בן יוחאי, בעל הבית בוצע ואורח מברך. בעל הבית בוצע כדי שייבצע בעין יפה, ואורח מברך כדי שיברך לבעל הבית. מאי מברך. יהי רצון שלא יבוש בעל הבית בעולם הזה ולא יכלם לעולם הבא. [וראית שביארו בשם התרומות הדשן והיעב"ץ, שהכלימה יתירה על הבושה, ולכן היא מתייחסת לעולם הבא שהוא חמור יותר, וכן שלא יבוש מחמת עניות]. ורבי מוסיף בה דברים, ויצלח מאד בכל נכסיו, ויהיו נכסיו מוצלחים וקרובים לעיר, ואל ישלוט שטן לא במעשה ידיו ולא במעשה ידיו. ואל יזדקק לא לפניו ולא לפניו שום דבר הרהור חטא ועבירה ועוון מעתה ועד עולם.

הרמב"ם (פרק א' מהלכות ברכות הלכה ז') הביא דין זה וז"ל, וכשמברך האורח אצל בעל הבית וכו' אומר, יהי רצון שלא תבוש בעל הבית בעולם הזה, ולא תכלם לעולם הבא. ויש לו רשות להוסיף בברכת בעל הבית ולהאריך, ע"כ. מוכח דנקט לעיקר הדין בשם רשב"י, אבל דברי רבי אינם חיוב אלא רק תוספת.

ובשלחן ערוך (סימן ר"א סעיף א') הנוסח, יהי רצון שלא יבוש ולא יכלם בעל הבית הזה, לא בעולם הזה ולא בעולם הבא, ויצלח בכל נכסיו ויהיו נכסיו מוצלחים וקרובים לעיר, ולא ישלוט שטן במעשה ידיו, ואל יזדקק לפניו שום דבר חטא והרהור עוון מעתה ועד עולם. חיבר הכלימה בעולם הזה ובעולם הבא.

גירסת יהודי תימן, שלא תבוש מרינו ורבינו בעל הבית הזה ובעל הסעודה הזאת, ולא נבוש בך. לא תבוש בעולם הזה, ולא תכלם לחיי העולם הבא וכו'. נכסיו יהיו מוצלחים, קרובים לעיר. ואל ימשול השטן. ואל יזדקק (לא יתקשר) לא במעשיך ולא במעשיו ולא במעשה עמו כל בית ישראל, ואל יושם, לא לפניך ולא לפניו ולא לפני עמו כל בית ישראל, שום דבר רע, והרהור עבירה, חטא ועוון מעתה ועד עולם.

ומנהגינו שאין אומרים ברכה זו לבעל הבית אלא בעשרה, בברכת האורח הארוכה, שאז מברכים על כוס יין, וממילא יש חיוב על האורח לברך את בעל הבית. והוא על פי המגן אברהם שכתב על דברי השלחן ערוך (סעיף ג'), שמי שנותנים לו לברך ואינו מברך מקצר ימיו, דכל זה כשמברכים על הכוס, דאז החיוב על האורח לברך את בעל הבית, ע"כ.

וראית בית רענן (שם ס"ק ב') שכתב, וכשאין מברכים על הכוס, אף שאין האורח אומר ברכת האורח הידועה, לפי שהיא תלויה בכוס, מכל מקום אומר נוסחאות של הרחמן מיוחדות לבעל הבית. ואמירתן אינה אלא מנהג בעלמא, ולא מדין ברכת האורח, עיין שם. עוד כתב (ס"ק ז'), מיהו שמעתי מפי מהר"ע בסים [שליט"א] שמנהגם לומר ברכת האורח גם כשאין כוס.

וכן בשלחן ערוך המקוצר (סימן ל"ג הערה כ"ה) כתב, והמנהג שהיחיד מוסיף מעצמו ברכות לבעל הבית בתוך הרחמן, בגון הרחמן יברך בעל הבית הזה, הרחמן יישר ארחותיו וכו'.

תרבות יהודי תימן בזמן אכילתם, שלא נגעו במאכל אלא בראשי אצבעותיהם, וכן בוצעים הפת באצבעותיהם כשמונחת על השלחן, ולא הגביהו משום רעבנות. וכן כתב בסערת תימן (עמוד קכ"ח), בתוך הסעודה אין משתמשים בכף ולא במזלג ולא בסכין, כי אם בידיהם מורסים ככרות הלחם וכו'. ואם לפנינהם תבשילים רבים, כגון דייסה וכיוצא, מושכים באצבעותיהם מתוך הקערה ומכניסים אותם לתוך פיהם, ע"כ (ועיין שערי שלמה עמוד תכ"ח).

ובברכות (דף ל"ב ע"ב), ר' זירא הוה בצע אכולא שירותא, א"ל רבינא לרב אשי והא קא מתחזי כרעבתנותא, א"ל כיון דכל יומא לא קעביד הכי והאינא קא עביד, לא מתחזי כרעבתנותא. כלומר רבי זירא היה בוצע בשבת פרוסה גדולה, וא"ל רב אשי דנראה כרעבתנותא. מקור דין זה בברייתא (דרך ארץ רבה סוף פרק ו') לא יאחז אדם בידיו פרוסת לחם בגודל כביצה או יותר, ואם עושה כן הרי זה רעבתן וגרגרן.

ובשלחן ערוך המקוצר (סימן כ"ח ס"ו) כתב שיעור הבציעה בזה"ל, לא יבצע פרוסה קטנה פחות מכזית, מפני שנראה כצר עין. ולא פרוסה יותר מכביצה, לפי שנראה כרעבתן. ודוקא כשאוכל לבדו, אבל אם אוכל עם הרבה בני אדם וצריך ליתן מן הפרוסה לכל אחד כזית, מותר לבצוע כפי מה שצריך לו. עוד כתב (סימן כ"ט ס"ג) לא יאחז פרוסה גדולה כביצה ויאכל ממנה.

בשערי יצחק (משפטים ה'תש"ע) מביא בשם מהרי"ץ שבעל הבית בוצע נותן קודם לאשתו, ואח"כ ליתר המסובים, אך הבעה"ב עצמו עדיין לא אוכל עד שמחלק לכל המסובים. ולענין הפסק בשתיקה כתב, (דף ק"ב ע"א) המנהג פשוט שגדול שבכולן שהוא המברך, בוצע ונותן לפני כל אחד ואחד, והם ממתניין לו עד שהוא יאכל, בין בחול בין בשבת. וכל זה מדרך המוסר שלא יראה כרעבתנות וכו'. ואין להסתפק בזה מטעם חשש הפסק לבצע ולמסובין, דשתיקה בעלמא לצורך כי האיי וכן כששוהין בשתיקה, לשתות מכוס של קידוש זה אחר זה לא הוי הפסק. ע"כ.

ועוד פשוט שאף בזמן התלמוד כך היתה אכילתם, שכן בגמרא ברכות (דף מ"ז ע"ב) שאל רב ששת לריש גלותא, מים אחרונים מהיכן מתחילין. אמר לו, מן הקטן. וגדול יתיב וידיו מוזהמות עד שנוטלים כולן. אמר לו, לא מסלקי תבא מקמיה עד דנמטי מיא לגביה. ופשוט ידיהם היו מוזהמות מחמת שאכלו המאכלים בידיהם, בלא סכין ומזלג כשל ימינו. ועוד ראינו מהגמרא בחולין (דף ק"ו ע"ב) שבה מבואר דין נטילת ידיים לחולין עד הפרק השני של האצבעות, משום סרך תרומה, ולכן לא הצריכו ליטול מהאצבע, אלא מקום שנוגע במאכל.

וכתב מהרי"ץ בעץ חיים (דף קס"ח ע"ב), והמברך הוא שנוטל תחלה, כדי להזמין לברכה. ובתשובותיו פעולת צדיק (חלק ג' סימן ע"א) כתב ליישב המנהג שנהגו ליטול המברך ידיו בראשונה קודם כל המסובין, משום דלא שייך למימר ידיו מוזהמות אלא בסילוק השלחן. וחשש מה שאמרו יתכן לנטילה ברכה אין לחוש, שלא אמרו זה אלא שלא להפסיק בדיבור, אבל ביושב לו דומם ושותק לא מיקרי הפסק, ע"כ. וכן הוא בשלחן ערוך המקוצר (סימן ל"ב סעיף א'), מנהגינו שמביאים לזה שיברך ברכת המזון ליטול ידיו בראשונה לעולם, ואפילו אם המסובין אף איש.

יסוד דין זה מהרמב"ם (בפרק ז' מהלכות ברכות הלכה י"ב), כל שמברך ברכת המזון הוא נוטל ידיו תחילה, כדי שלא ישב הגדול וידיו מוזהמות עד שיטול אחר. והוא מהגמרא בברכות דלעיל. ודעת השלחן ערוך (סימן קפ"א סעיף ו') שאין מכבדין זה את זה ליטול עד שמגיעין לחמישה אחרונים, וכיון שלא נשארו אלא חמישה שלא נטלו מתחילין מן המברך. **הראב"ד** רבי יחיא יצחק הלוי זצ"ל, נשאל מקהילת רדאע שבה נחלקו, כיצד סדר הנטילה למים אחרונים. והשיב להם, אנוכי איש צעיר נפלאתי, ומה כל ההמיה הזאת, אם לא כי יש מחלוקת בדבר באיזה מקום. על כן הנלע"ד כי במקומות שנהגים כדברי רבינו הרמב"ם ז"ל וסיעתו אסור להם לשנות, ובמקומות שנהגו הם ואבותיהם דור אחר דור כדברי איזה מן הפוסקים ז"ל המפורסמים, אסור להם לשנות, דהוי מר ומנהגא, וזה פשוט בכמה מקומות בספרי רז"ל, והשי"ת יברך את עמו בשלום.

ברכת המזון בקול רם על ידי המזמן

עוד נהגו שהמזמן מברך ברכת המזון בקול רם, והשומעים מברכים עמו בלחש. וכן מוכח בגמרא ברכות (דף מ"ג ע"א) במעשה דרב ורבי חייא דיתבו קמיה דרבי בסעודה, ואמר ליה רבי לרב שיטול מים אחרונים כדי שיברך ברכת המזון. ועוד אמר אביי (שם דף מ"ה ע"ב), נקטינן שנים שאכלו כאחד, מצוה ליחלק. וביאר רש"י, מצוה ליחלק ולברך כל אחד בפני עצמו, בין ברכת המוציא בין ברכת המזון. ומוכח דכשיש זימון, המזמן מברך לכולם.

וכן בדף (מ"ה ע"ב) מעשה ביהודה בר מרימר ומר בר רב אשי ורב אחא מדפתי, כרכי ריפתא בהדי הדדי, לא הוי בהו חד דהוה מופלג מחבריה לברוכי להו. כלומר, מנהגם היה